
А.С. Яненко, О.В. Каряка, К.Є. Чуєва*

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ СЕМІНАР З ІСТОРІЇ АРХЕОЛОГІЇ ТА МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА

Навесні 2016 року Секція археології і давнього мистецтва ІСОМ України і Науковий архів Інституту археології НАН України започаткували спільний проект — науково-методичний семінар з історії археології та мистецтвознавства України.

Семінар є постійним фаховим комунікативним осередком, що об'єднує дослідників відповідних напрямків гуманітаристики України (історії археології, історіографії, історії мистецтвознавства та музейництва) і покликаний втілювати на практиці принципи міждисциплінарної, міжінституціональної, міжсекторальної взаємодії. Безпосередню участь у зустрічах беруть понад 20 фахівців, зокрема, представники Інституту археології НАН України, Національного університету «Києво-Могилянська академія», Національного художнього музею України, Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», Музею історії Десятинної церкви, Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Інституту сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України, Національного університету імені Тараса Шевченка, Київського університету імені Бориса Грінченка, Національного музею мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків, Інституту історії України НАН України, Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника та ін. Низка дослідників бере участь у обговореннях на сторінці семінару в Facebook (<https://www.facebook.com/groups/211081049267057/>).

Перша зустріч в межах семінару відбулася 15 квітня 2016 р. Його учасники обговорювали спроби створення школи антикознавства на теренах України. Про особливості цього проце-

су на прикладі Ольвійської експедиції 1920-х — початку 1930-х рр. розповів Олександр Каряка (завідувач Наукового архіву Інституту археології НАН України). У доповіді вперше було озвучено чимало цікавих фактів про взаємовідносини співробітників експедиції, зокрема Михайла Болтенка і Сергія Дложевського, взаємодію/протидію інституцій — Управління науковими установами Наркомату освіти УСРР, Всеукраїнського археологічного комітету, Одеського історично-археологічного музею тощо. Ключові твердження доповідача базувалися на інформації з унікальних архівних документів, що раніше не публікувалися.

Під час обговорення доповіді було наголошено на доцільності використання поняття «гуманітаристика України» на протигагу «українській національній гуманітаристиці» задля уникнення звуження цього явища, підкреслено вагомість чинника особистості й міжособистісних конфліктів у процесах формування історії, археології, мистецтвознавства, сходознавства, візантології та інших дисциплін міжвоєнного періоду, запропоновано розглядати Ольвійську експедицію як модель взаємодії представників археологічної спільноти УСРР; наголошено, що позитивні зрушення у царині розбудови антикознавства в Україні були штучно призупинені шляхом згортання політики коренізації/українізації та запровадження репресій щодо інтелектуального співтовариства. Було підкреслено визначний вплив міжособистісних стосунків у розгортанні археологічних розкопок, а також принципову неприйнятність для досліджень відсутності єдиної загальної програми дій.

На другій зустрічі, 13 травня 2016 р., дослідниця Галина Станиціна виголосила доповідь «Скарби на склі». Учасники мали змогу ознайомитися зі складом однієї з найбільших колекцій негативів на склі, що зберігається у Науковому архіві Інституту археології НАН України. Мова йшла не лише про описану частину даної групи джерел, але й про нещодавно опрацьовану Галиною Станиціною неатрибутовану частину цієї унікальної збірки. Ефективність співпраці фахівців різних напрямків в межах семінару наочно виявилася під час презентації маловідомих комплексів фотографічних матеріалів. Деякі

* ЯНЕНКО Анна Сергіївна — кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника.

КАРЯКА Олександр Віталійович — молодший науковий співробітник відділу Польовий комітет Інституту археології НАН України, завідувач Науковим архівом Інституту археології НАН України.

ЧУЄВА Катерина Євгенівна — заступник генерального директора Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків.

із зображень вдалося частково атрибутувати вже під час зустрічі. Наразі єгиптолог Олена Романова досліджує депаспортизовані негативи колекції із зображеннями т. зв. «єгипетських» пам'яток. Таким чином, одним з безпосередніх результатів семінару стане атрибуція низки архівних матеріалів, а також цікава й корисна як для єгиптологів, так і для істориків гуманітаристики України публікація. Учасники згаданої зустрічі не раз висловлювали занепокоєння станом збереженості візуальних джерел (насамперед, негативів на склі та плівки), наголошували на необхідності їх реставрації, оцифрування, забезпечення відповідного обліку, умов зберігання та доступу.

10 червня, продовжуючи тему попередньої дискусії в контексті візуальних джерел з історії археології, Сергій Павленко зробив повідомлення «Засоби графічно-візуальної фіксації археологічних пам'яток і об'єктів у практиці експедицій 30—60-х рр. ХХ ст. (за матеріалами архіву ІА НАН України на прикладі пам'яток Житомирщини)». Насамперед, була розглянута актуальна проблематика т. зв. археологічного пам'ятокознавства, запропоновано класифікацію засобів графічно-візуальної фіксації, акцентовано на особливостях та інформаційному потенціалі ескізів, креслень, щоденникових замальовок-нотаток тощо. На прикладі знакових різночасових поселень і городищ Житомирщини Сергій Павленко продемонстрував поширені й традиційні для археологічних досліджень першої половини ХХ ст. практики фіксації «малюнок/фотографія», наголосив, що у деяких випадках саме археологічний малюнок (а не світлина) може стати єдиним джерелом для ідентифікації пам'ятки на місцевості. Значний інтерес становить мистецтвознавчий контекст археологічного малюнка, наприклад, частина ілюстрацій Райковецького городища виконувалась відомим українським художником-етнографом Юрієм Павловичем. Для графічно-візуальної фіксації використовувалися різні техніки й матеріал (олівець, акварель, вугілля, пастель тощо). Під час обговорення учасники семінару поділилися своїми думками щодо важливості візуальних джерел та візуального дискурсу в цілому для вивчення не лише історії археології та мистецтвознавства, а й для дослідження змін історичного ландшафту у часі й просторі; необхідності відновлювати «галерею» креслярів і художників; важливості вивчення художньої освіти у контексті історії археології; висловили своє занепокоєння станом охорони археологічних пам'яток, знеціненню їхньої історичної цінності для місцевого населення внаслідок втраченої/деформації історичної пам'яті.

Також на зустрічі нещодавнім відкриттям «археологічних акварелей» Мстислава Фармаковського з колекції Варвари і Богдана Ханенків поділилася дослідниця Катерина Чуєва. У попередньому повідомленні було окреслено напрям розробки цієї теми та наголошено на експозиційних можливостях «археологічних акварелей».

Ідея популяризації візуальних джерел з історії гуманітаристики України першої третини ХХ ст. знайшла підтримку всіх присутніх на зустрічі, було запропоновано чимало підходів та ідей можливих спільних проєктів.

9 вересня учасників семінару збрала доповідь Оксани Юркової (к. і. н., провідний науковий співробітник Інституту історії України НАН України) — «Електронний архів Михайла Грушевського: виклики, перспективи, перші кроки». Дослідниця розповіла про передумови й причини створення єдиного інформаційного ресурсу, присвяченого діяльності Михайла Грушевського. Офіційна презентація корпоративного проєкту «e-Архів Михайла Грушевського» (Mykhailo Hrushevsky Digital Archives) (<http://hrushevsky.nbu.gov.ua/>), підготованого за участі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, установ Національної академії наук України: Інституту історії України, Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського, Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка та Історико-меморіального музею Михайла Грушевського, Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові, Видавництва «Світ», Канадського інституту українських студій Альбертського університету (Канада), відбулася наприкінці вересня 2016 р. Головна мета проєкту — зібрати, систематизувати і представити у вільному доступі весь масив джерел та літератури його творчого надбання; основне призначення — об'єднати зусилля істориків, історіографів, літературознавців, архівістів, археографів, музейників, бібліографів, видавців, ІТ-спеціалістів та небайдужих задля розкриття інформації про Михайла Грушевського — визначного українського вченого, громадського, політичного і державного діяча. За своїм змістом, структурою, тематикою, доступністю цей інформаційний ресурс є унікальним для України і має всі перспективи стати вагомим складовим дослідницької інфраструктури. У зазначеному контексті присутні обговорювали питання програмного забезпечення подібних проєктів, потенційну аудиторію загальнодоступних електронних ресурсів з історії гуманітаристики в Україні, проблему легітимності непаперового наукового продукту, проблеми майнових і немайнових автор-

ських прав, дотичні до створення електронного сегменту дослідницької інфраструктури; наявність/відсутність технічного та інтелектуального людського ресурсу для підтримки таких проєктів; пошуки фінансування; сучасний стан та доцільність інституціалізації процесу оцифрування/діджиталізації джерел з історії гуманітаристики в Україні тощо.

14 вересня зі своїм новим проєктом з історії археології перших десятиліть після Другої світової війни учасників семінару ознайомила дослідниця з Бременського університету Ольга Свешнікова. Її доповідь — «Вивчення слов'янського минулого у повоєнні роки: історія міжнародного співробітництва», — була присвячена різним вимірам комунікації наукових спільнот. Для розкриття цієї проблематики обрана методологічна теорія соціального простору П'єра Бурдьє (1930—2002) — провідного французького соціолога останньої третини ХХ ст. Співпраця польських і радянських археологів протягом 1940—1950-х рр. розглядається крізь призму концепції соціальних кіл (кола політики і науки), агентів кіл та їхнього капіталу, механізмів взаємодії тощо. Ольга Свешнікова поділилася першими результатами досліджень джерел, виявлених в архівах різних країн, різницями у документах, що відклалися в наслідок вивчення слов'янського минулого у повоєнні роки. Свої думки щодо розвитку повоєнної археології слов'ян на теренах України висловили учасники семінару — співробітники Інституту археології НАН України. Також обговорювалися питання формування наукових напрямів; правомірність виокремлення певних наукових шкіл в археологічному слов'янознавстві; джерела вивчення міжнародної взаємодії в галузі археології (облікова документація, наукові звіти, листування, бібліотеки, музейні колекції і т. д.); форми міжнародної наукової співпраці в археологічному співтоваристві; впливу політичної цензури і пануючої ідеології на формування міжнародних наукових мереж тощо.

На зустрічі 11 листопада у фокусі обговорення опинилася постать археолога-антикознавця Лазаря Мойсейовича Славіна, адже історію науки неможливо уявити поза людьми, які продукують наукові знання, здійснюють дослідження, забезпечують спадковість інтелектуальних традицій. Доповідачка Дар'я Черкаська розповіла про роль Л.М. Славіна у розвитку радянської української археології. Вивчення персоналій окремих дослідників не є новим напрямом в історії археології. Утім, сучасний стан розвитку біографічних

студій вимагає залучення новітніх методик і підходів, насамперед, аналізу питань особистісного характеру, формування особистості дослідника, його поглядів, кола інтелектуальних та професійних інтересів та ін. З огляду на це учасники семінару обговорили низку питань щодо формування світоглядних переконань Л.М. Славіна; основних напрямів його наукових досліджень; діяльності у контексті політично-ідеологічних процесів в історичній науці; переплетення адміністративної і наукової кар'єри з важкими випробуваннями у 1930-х рр., протягом евакуації під час Другої світової війни, гоніння; призначення на посаду директора академічного інституту, отримання звання члена-кореспондента Академії наук та поступовий спад, перехід в інституті на роботу «на громадських засадах», подальше розгортання роботи зі створенням ним кафедри археології в Київському університеті. Серед дискусійних питань — направлення зовнішніх представників на керівні посади в наукових установах України в радянський період, серед яких був Л.М. Славін.

Остання зустріч календарного 2016 р. відбулася 9 грудня й була присвячена методикам і практикам усної історії, що стали невід'ємною частиною зарубіжної та вітчизняної гуманітаристики. Доповідач Сергій Палієнко ознайомив присутніх з можливостями і «небезпеками» використання усної історії як джерела з історії археології на прикладі вивчення радянської теоретичної археології, що виникла на початку 1970-х і фактично залишається *Terra incognita* для істориків науки. Присутні висловилися щодо етичних аспектів вивчення нещодавньої історії археології, можливостей і меж методу усної історії, кореляції свідчень усної історії та інформації з архівних джерел (верифікація vs спростування), необхідності комплексного підходу через специфічні обмеження методу усної історії та інтерв'ювання тощо. Учасники семінару запропонували організувати фаховий захід (семінар/конференцію), присвячений проблемі використання методу усної історії для вивчення історії науки, зокрема гуманітаристики, в Україні, а також ініціювати публічне обговорення необхідності створення архіву/депозитарію цифрових записів та транскриптів.

Робота семінару продовжується у 2017 році, зустрічі відбуваються кожної другої п'ятниці місяця у приміщеннях Наукового архіву або Наукової бібліотеки Інститут археології НАН України. Приєднатися до роботи семінару можуть усі зацікавлені.